

Васильєв Олексій Михайлович,

аспірант кафедри філософії

Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди

orcid.org/0000-0002-9270-7649

avas.ilyev8727@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ БІОГРАФІЧНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ: ЛІТЕРАТУРНА ВИГАДКА ЯК ПРАКТИКА САМОРЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Статтю присвячено виявленню філософсько-антропологічного підґрунтя та аналізу наявних методик дослідження феномену самопізнання. У статті робиться спроба, на засадах системно-теоретичного аналізу з залученням принципу антропологічної редукції, розкрити евристичний потенціал літературної вигадки як автобіографічної фальсифікації та визначити доцільність філософської рефлексії зазначеного феномену у постіндустріальну добу. Доведено, що в останні роки поживавився інтерес до життєтворчості людини, разом з цим змінюється й написання біографій та автобіографій як саморепрезентації людини на межі свого – чужого. Це дає підстави стверджувати, що автобіографічні фальсифікації є вагомою складовою кожної біографії. У статті доводиться, що репрезентація людиною ключових подій свого життя містить латентну програму конструювання бажаного життєвого шляху, метою якої є перебудова соціальної, або навіть онтологічної конструкції власної особистості. Таке переписування життєпису, всупереч першому враженню, не завжди є шахрайством з точки зору законів суспільства та іноді навіть приймається як бажане тим самим суспільством.

В даному дослідженні основний акцент зроблено на аналізі феномена вигаданої автобіографії та прикладів автобіографій про які відомо, що вони, тією чи іншою мірою, не відповідали фактичному життєвому матеріалу автора. Окрім фальсифікацій та містифікацій у статті приділено увагу випадкам, коли недостовірні біографії являються засобом або навіть простором для літературної гри і у такий спосіб урізноманітнюють культурно-філософський дискурс.

Ключові слова: автобіографія, автофікція, життєпис, містифікація, фальсифікація, літературна вигадка, саморепрезентація, саморефлексія, філософсько-антропологічний.

Vasyliiev Oleksii,

Postgraduate Student at the Department of Philosophy

H. S. Skovoroda Harkiv National Pedagogical University

orcid.org/0000-0002-9270-7649

avas.ilyev8727@gmail.com

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL BASIS OF BIOGRAPHICAL MYTH CREATION: LITERARY FICTION AS A PRACTICE OF SELF-REPRESENTATION

The article is devoted to the identification of the philosophical and anthropological background and analysis of the available research methods of the phenomenon of self-knowledge. The article attempts to reveal the heuristic potential of literary fiction as an autobiographical falsification on the basis of a system-theoretical analysis involving the principle of anthropological reduction and to determine the expediency of philosophical reflection of the mentioned phenomenon in the post-industrial age. It has been proven that in recent years, interest in the creativity of a person's life has revived, along with this, the writing of biographies and autobiographies as a person's self-representation on the border of Self and Other is changing. This gives grounds for asserting that autobiographical falsifications are a significant component of every biography. The article proves that a person's representation of the key events of his life contains a latent program of constructing a desired life path, the purpose of which is to rebuild the social or even ontological construction of his own personality. Contrary to the first impression, such rewriting of the biography is

not always a fraud from the point of view of the laws of the society and is sometimes even accepted as desirable by the same society.

In this research, we placed the main emphasis on the analysis of the phenomenon of extracted autobiographies and applications of autobiographies, which apparently did not correspond to the actual life material of the author. In addition to falsifications and hoaxes, the article pays attention to cases when unreliable biographies are a means or even a space for a literary game and in this way diversify the cultural and philosophical discourse.

Key words: autobiography, autofiction, biography, mystification, falsification, literary fiction, self-representation, self-reflection, philosophical-anthropological.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасна людина, як ніколи дотепер, потребує кваліфікованих методик самопізнання. Однією із таких інструментів задля здійснення як самопізнання так і життєтворчості є біографічний метод. Аналіз біографічного матеріалу спонукає людину до роздумів, саморефлексії, аналізу чужого досвіду як свого. Діалектика свого – чужого тут висувається на передній план. Щоб поглибити розуміння цієї діалектики та визначити її приховані смисли доцільно звернутися до такої практики самореалізації людини як літературна вигадка. Як методологічний базис цього дослідження не достатньо звертатися тільки до літературної герменевтики, тут важливу роль відіграють принципи антропологічної редукції, які поєднуються з принципом системно-теоретичного аналізу. Крім того, біографію можна розглянути як феноменологію особистості, тим самим розсуваючи горизонти наявного і включаючи сюди елементи міфотворчості. Адже автобіографічні фальсифікації, ти або іншим чином, присутні у кожній біографії. Це пояснюється тим, що екзистенційно важливим елементом для людини є не тільки наявний досвід і життєва стратегія, але й уявна життєва програма, за якою людина хотіла би себе саморепрезентувати. Саме тому людина мимоволі залучає свої уявлення про життя до автобіографічних описів та шукає їх у життєписах інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми життєтворчості та саморепрезентації людини вже набуло широкого висвітлення у сучасному філософському дискурсі – це праці В. Андрущенка, В. Єрмоленка, М. Култаєвої, С. Крилової, Н. Хамітова, Н. Степаненко та ін. Методологічний потенціал біографічного та автобіографічного методів був визначений у працях П. Слотердайка, І. Голубович, О. Чернявської, А. Цяпи та ін. Однак, дослідження проблеми людської життєтворчості є невичерпною, як і сама життєтворчість

є загадкою навіть для самої людини. Звернення до феномена літературної вигадки як автобіографічної фальсифікації та містифікації у певному сенсі розширює обрії дослідження практик життєтворчості, а також може використовуватися у якості методологічного інструментарію, збагачуючи методики самопізнання людини.

Мета дослідження – розгляд і класифікація автобіографічних містифікацій, фальсифікацій та елементів літературної гри задля осмислення доцільності автобіографічного методу саморепрезентації як простору для суспільного та духовного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі цінність автобіографії як джерела правдивої інформації про автора значно знизилася у порівнянні, наприклад, із періодом класичних життєписів XVIII – початку XX століття. Зазначимо, що такі практики самоствердження набули масового поширення у літературі доби Відродження та на початку раннього Модерну.

Автобіографічні fiction та non-fiction твори (або ті життєві факти, що презентуються як автобіографічні) зазнавали навмисного спотворення задовго до сучасної епохи. Автори спотворювали або прикрашали відомості про себе та обставини свого життя з різних причин і задля різних цілей. Фальсифікація та/або містифікація власного життєпису через автобіографію, в залежності від світогляду та життєвих обставин автора, могли мати за мету збільшення власної популярності або навмисне уникання її; збереження приватності життя або забезпечення безпеки автора; обхід політичної, класової та гендерної цензури; приховування ганебних або злочинних фактів минулого; провокування зацікавленості літературним твором шляхом приписування його іншому автору та часу написання; отримання об'єктивної оцінки свого літературного таланту; психологічна компенсація; квазірелігійна практика тощо.

Значна частка вигаданих та сфальсифікованих автобіографій виникає як гра у романтичних, модерністських та постмодерністських літературних течіях. Частина таких спроб виходять досить безневинними, являють собою певні «вкраплення» псевдобіографічних даних у літературний текст, їх можна сприймати як життєво-неутральні. Але, деякі сфальсифіковані життєписи мають більш негативні наслідки як для творців так і для читачів, умовно можна визначити їх як життєво-ризиковані. Отже, шлях до розуміння феномену вигаданих автобіографій, на нашу думку, слід шукати у конкретних прикладах, порівнюючи їх, якщо це можливо, з підтвердженими відомостями про життя авторів та визначаючи мотиви, що спонукали їх «вигадувати» власне життя.

Як спробу відповідати на ці питання та уточнити термін «автобіографія» з позиції зв'язку реального життя з вигаданим французький письменник С. Дубровскі запропонував термін «автофікція» (Чернявська, 2022, с. 170). Це не єдина така спроба, зокрема український дослідник А. Цяпа запропонував терміни «автоінтерпретація» або навіть «автоперсонажування» (Цяпа, 2006, с. 131), але ці нюанси вже відносяться до царини філологічного знання.

З позицій філософсько-антропологічного аналізу заслуговує на окрему увагу евристично насичений період діяльності «літературних шахраїв» – Георгіанська та рання Вікторіанська епохи Великої Британії. Наведемо декілька прикладів із дослідження «This Solemn Mockery. The art of literary forgery» (1973) британського дослідника та бібліографа Джона Уайтхеда, котрі, на нашу думку, виразно демонструють, що для людини у процесі самопізнання екзистенційно важливим елементом є не тільки наявне буття але і його альтернативна програма, що розгортається в опціях уявного буття та саморепрезентації себе через вигадки, фальсифікації образу реальності.

Як приклад життєтворчості як моделювання себе на межі реального/уявного/містичного – життя вундеркінда та ікони романтичної літератури Томаса Чаттертона (1752–1770). Він здобув славу видаючи написані ним самим на уривках старого пергаменту тексти за історичні нариси священника Раулі, що начебто жив «за часів Генріха VI та Едуарда IV» (тобто у XV ст.) (Whitehead, 1973, р. 34). Професійні літератори

швидко розкрили його містифікацію, але попри це вони не стали заперечувати талант Чаттертона і запропонували йому написати щось від свого імені. Юнак зухвало поставився до порад старших колег та уявив собі, що заслуговує більшої літературної слави. Він написав текст «Видо-вище» від свого імені – злу сатиру на сучасне йому брістольське літературне товариство. Цілком природно, що товариство відвернулось від нього і сімнадцятирічний Чаттертон, чи то образившись, чи то у пориві горделивого відчаю (він голодував але не став звертатися до друзів за допомогою) вкоротив собі віку, випивши щурячу отруту (Whitehead, 1973, pp. 29–48). Дослідники життя Чаттертона вважають причиною його самогубства психічний розлад, та з точки зору філософії життя можна зауважити, що ірраціональна воля перевищила у його свідомості раціональний, свідомий розсуд.

Наступним прикладом є життєтворчість Майора Байрона (1810–1882) (також відомий під псевдо де Жібле, де Мемуар), котрий побудував своє життя навколо наполегливого та навіть маніакального стремління переконати суспільство у тому, що він є незаконно народженим сином видатного поета Дж. Г. Байрона (також відомого містифікатора власної біографії) та іспанської графині де Луна. Протягом більш ніж двадцяти років колишній військовий намагався продати друзям та родичам свого уявного батька його невидані листи та мемуари, та здобути признання як нащадка великого поета. На початку ця авантюра мала частковий успіх – відома романістка Мері Шеллі придбала декілька листів свого близького друга, та дуже скоро шахрайство було розкрито. Майор Байрон став живим анекдотом у колі європейських інтелектуалів, переїхав до Нью-Йорка, де повторив свої претензії на видатне батьківство, та навіть наївна американська публіка не визнала його. Майор Байрон повернувся до Англії, де помер у злиднях (Whitehead, 1973, pp. 177–198). Це не єдиний відомий випадок коли постать покійного лорда Байрона вплинула на свідомість особи. Згадаймо першу його першу дружину Аннабелу Мілбенк, що намагалася виховати доньку у повному незнанні про сумнівні пригоди батька. Таке завзяте захоплення фігурою батька та намагання «переписати» власну біографію орієнтуючись на вигадку свідчить про тотальну неспроможність персони «бути»

а не «здаватися», тобто жити власне, нехай і не видатне, але реальне життя.

Цікавими для нашого дослідження видаються історичні факти про Джорджа Салемезера (?–1763 р.), біографічні відомості про якого існують лише у вигляді його власних мемуарів та із написаного ним псевдоісторичного твору «Історія Формози» (Формозою європейські колоністи називали острів Тайвань), завдяки якому він і здобув свою сумнівну славу. Заручившись підтримкою шотландського військового капелана, а згодом інших авторитетних церковних та громадських діячів, Салемезер зміг переконати освічені верстви населення Фландрії та Англії, що він є світлошкірим нащадком королівської родини, яка править японським (насправді острів належав тогочасному Китаю) островом Формоза, де мешкають верблюди, крокодили, носороги, де заборонене християнство, та панують язичницькі вірування, згідно яким місцеві жерці щороку приносять у жертву 18000 восьмирічних хлопчиків, і для того щоби поповнити генофонд жителів острова притримуються полігамії і ще багатьом безглузким вигадкам. Для підтвердження своїх слів він нібито перекладав будь-які слова та речення на вигадану мову, яку називав формозською. Більш того він навчав цій псевдомові майбутніх місіонерів, при цьому дуже поспішав, аби місіонери які мають повернутися зі справжньої Формози не встигли викрити його шахрайство. Написавши «Історію Формози», Салемезер зазнав нищівної критики від скептичного отця-єзуїта, був притягнутий до Королівського суду, але вийшов переможцем, красномовно переконавши суддів у власній правоті, неначе ілюструючи своїм неправедним красномовством платонівське визначення софістів. Врешті решт, через десятки років Салемезера було викрито, він зізнався у тому, що вигадав свою власну Формозу, спокутував свою провину перед суспільством та жив у злиднях до самої старості. Через два роки після його смерті були надруковані «Мемуари», де він зізнався, що ніколи не покидав Європи і здобув освіту у францисканському монастирі десь на півдні Франції (Whitehead, 1973, pp. 76–87).

Історія вигаданої Формози, на нашу думку, є найяскравішим прикладом тенденції народних мас приймати на віру будь-що сказане, якщо це сказано достатньо красномовно

і підкріплено достатньо «авторитетною» особою, а також демонструє, що недосконалість технічних засобів, зокрема комунікації, може призвести до гігантських за своїми масштабами спотворень у знанні про культурні звичаї, лінгвістику та навіть політичну географію. Проте, як показує сучасна історія на прикладі російського вторгнення в Україну 2022 року, такі масштабні спотворення людського уявлення про світ стають можливі і навіть створюються за допомогою надсучасних засобів розповсюдження інформації.

XX століття стало визначним для автобіографії як культурного явища. По-перше, значно розширився список форм, які можна вважати автобіографічними. Сучасний дослідник Ульрих Мюке відносить до таких, що можуть вважатися автобіографічними: заповіді, протоколи судових процесів, допитів та навіть твори написані опонентами досліджуваної особи, так як усі ці тексти містять елементи самоусвідомлення (Чернявська, 2022, с. 167). По-друге, виникає теорія автобіографії та її дослідження у філософському ключі. В. Дільтей відносить автобіографію скоріш до інтерпретативного, аніж до міметичного жанру (Dilthey, 2002, pp. 101–175), Г. Міш пише, що автобіографія відображає саморефлексії суб'єктивної свідомості (Misch, 1950, p. 1). Водночас автобіографічний суб'єкт визначається таким, що має подвійну референціальність, тобто являється одночасно і оповідачем, і тим про кого ведеться оповідь, при цьому «я-оповідач» не є тотожним емпіричному автору автобіографії. Зрештою, з'являється автобіографічний пакт Ф. Лежена, який узгоджує умовний договір між автором і читачем, згідно якого ім'я автора на обкладинці співпадає з іменами оповідача та того про кого ведеться оповідь (Чернявська, 2022, с. 168–169).

Автобіографічні фальсифікації також зазнали еволюції, не в останню чергу завдяки розвитку технічних засобів. Мемуарні або епістолярні підробки спростовували вуглеводний аналіз, викривлення метричних дат та документів про освіту – фото- або телефонний апарат у руках допитливого репортера. Деякі автори починають приховувати від читачів та громадськості будь-які відомості про своє минуле і теперішнє. Якщо звична практика взяття псевдоніму передбачала, що за ним приховується реальна особа,

то деякі автори-постмодерністи (Д. Селінджер, Т. Пінчон, Р. Гарі) ХХ ст. намагались зробити так, щоби за реальним ім'ям неможливо було побачити справжнього життєпису.

З настанням Третьої промислової революції та появою Web 2.0, автобіографічний наратив набув нових форм, визначених у довіднику Handbook of Autobiography/Autofiction як «цифрові життєві наративи» (Чернявська, 2022, с. 170). Зокрема стало можливим, а згодом і загальнозживаним практика саморефлексії через цифрові медіа. Завдяки виникненню цілої низки нових медіа-форм розповсюдження інформації (телебачення, персональні веб-сайти, соціальні мережі, відеострімінги, подкаст-платформи тощо), автобіографія стала дієвим засобом самопрезентації, що у свою чергу, перетворило її на інструмент впливу на майбутню чи то існуючу аудиторію – споживачів контенту, послуг чи товару, що розповсюджує автор-просьюмер.

Водночас поширилась практика імітації автобіографії, тобто текстового описання, а згодом і прямої трансляції удаваного життя та навіть удаваної саморефлексії на широку аудиторію. Проте, разом із цим, стало простіше верифікувати інформацію, при умові володіння цифровою грамотністю та мінімальних навичок. Якщо у ХVІІІ ст. Дж. Салемензер міг декілька років вдавати з себе жителя далекої Формози, доки його критики доберуться до острова та назад, то у цифрову добу достатньо витратити від декількох хвилин до годин відправивши декілька електронних запитів. Прикладом сучасних автобіографічних фальсифікацій можуть слугувати випадки українського письменника Доржа Бату (справжнє ім'я Андрій Васильєв), який надавав хибні відомості про свою роботу в агентстві НАСА, або відеоблогера Спартака Субботи, який фальсифікував дані свідчення про народження та видавав себе за дипломованого психотерапевта на широку Youtube-аудиторію. Обох фальсифікаторів спіткало викриття та *cancelling*. Хоча ці життєві факти не являються прямими порушенням

закону, проте вони виявилися показовими, демонструючи відношення до автобіографічних фальсифікацій у царині стратегій професійного самоздійснення життєтворчості.

Підсумовуючи можна зазначити, що практика фальсифікації або імітації власного життєпису починається як пародія з елементами літературної гри в добу «лицарського роману», проходить стадію інструмента для досягнення марнославних та меркантильних стремлінь за часів Просвітництва та Раціоналізму, використовується як лакмусовий папірець авторського таланту та засіб популяризації ідей автора у ХХ ст., та продовжує формуватися нині, мімікрувавши під «цифрові життєві наративи», що переживають наразі стадію інтенсивного розвитку. Питання, чи може автобіографія бути написана без застосування вигадки взагалі, стає наріжним коли з'являється автобіографістика як філософський підрозділ, і Ф. Лежен, Г. Міш, В. Дільтей та інші починають розглядати ці практики не лише у філологічному розрізі, але й з точки зору суб'єктності та дихотомії інтерпретативного та міметичного.

Висновки. Таким чином, використаний у даному дослідженні емпіричний матеріал життєтворчості відомих фальсифікаторів свого часу, дозволив розкрити евристичний потенціал літературної вигадки як автобіографічної фальсифікації. Із наведених прикладів бачимо, що створення та опублікування автобіографічного тексту, нехай навіть і фальсифікованого, у більшості випадків має кардинальні наслідки для автора. Це дає можливість стверджувати що навіть вигадкування власного життя і маніфестація цієї вигадки може вважатися досить дієвим актом життєтворчості людини. Звернення до феномену літературної вигадки у постіндустріальну добу є особливо важливим для розтлумачення життєвих стратегій сучасної людини, яка вимушена балансувати на межі реального/віртуального, наявного/уявного, можливого/бажаного. Особливо гостро потребує свого прояснення та обґрунтування проблематика біографічної міфотворчості сучасної людини з позицій культурної антропології та філософії освіти.

Список використаних джерел:

1. Цяпа А. Г. (2006). Термінологічна парадигма автобіографічного жанру. Житомир: Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Вип. 26. С. 129–132.
2. Чернявська О. К. (2022). Новітні тенденції європейської автобіографічної рефлексії. Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В. І. Вернадського. Спецвипуск присвячений євроінтеграційній тематичі. Київ: Видавничий дім «Гельветика». С. 164–172.

-
3. Dilthey Wilhelm. (2002). The Formation of the Historical World in the Human Sciences. Selected Works. Vol. III, Part 2. Princeton: Princeton University Press. P. 101–175.
 4. Misch Georg. (1950). A History of Autobiography in Antiquity. Vol. I. London: Routledge & Paul. P. 1–4.
 5. Whitehead John. (1973). This Solemn Mockery. The art of literary forgery. London: Arlington Books. P. 29–198.

References:

1. Tsiapa A. H. (2006). Terminolohichna paradyhma avtobiohrafichnoho zhanru. [Terminological paradigm of the autobiographical genre.] Zhytomyr: Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyp. 26. P. 129–132 [In Ukrainian].
2. Cherniavska O. K. (2022). Novitni tendentsii yevropeiskoi avtobiohrafichnoi refleksii. [The latest trends in European autobiographical reflection.] Kyiv: Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Special issue. P. 164–172 [In Ukrainian].
3. Dilthey Wilhelm. (2002). The Formation of the Historical World in the Human Sciences. Selected Works. Vol. III, Part 2. Princeton: Princeton University Press. P. 101–175.
4. Misch Georg. (1950). A History of Autobiography in Antiquity. Vol. I. London: Routledge & Paul. P. 1–4.
5. Whitehead John. (1973). This Solemn Mockery. The art of literary forgery. London: Arlington Books. P. 29–198.